مقالهٔ علمی-پژوهشی

نقد شیوهٔ تدوین گزیده‌های درسی نثر فارسی

مطالعهٔ موردی: گزیده‌های *تاریخ بیهقی*[1]

مهدی نیک‌منش*

سپیده جواهری**

چکیده

برنامه‌ریزی درسی همواره مبتنی بر نیازها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی برای هر رشتهٔ تحصیلی است. دراین‌میان، رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی به‌دلیل خاستگاه بومی و فرهنگی آن از جایگاه ممتازی برخوردار است؛ ازاین‌رو، تدوین گزیده‌های درسی مطابق اصول و قواعد درست برای آشناکردن دانشجویان این رشته با متن‌های کلاسیک و معاصر ـاعم از نظم یا نثرـ اهمیت بسزایی دارد، اگرچه این موضوع با محدودیت‌هایی مانند زمان آموزشی، تدوین به‌قصد آموزش، فرصت ارزشیابی، و... همراه است. در این مقاله، شش گزیده از کتاب *تاریخ بیهقی* که با هدف آموزشی تهیه و تدوین شده‌اند، ازنظر صفحه‌آرایی، ویراستاری، و صبغهٔ آموزشی بررسی و نقد شده‌اند. نگارندگان با این بررسی به پیکره‌بندی گزیده‌های یادشده پرداخته و اصول و قواعد تهیهٔ گزیدهٔ درسی با هدف آموزشی را تبیین کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: اصول گزیده‌نویسی، نقد، *تاریخ بیهقی*، گزیدهٔ درسی، هدف آموزشی.

---

[1]. این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان «بررسی و پیکره‌بندی گزیده‌های متون نظم و نثر رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی دانشگاه‌ها و تدوین شیوه‌نامهٔ گزیده‌نویسی» به‌شمارهٔ ۹۱۰۰۳۰۰۳ است که با حمایت مالی صندوق حمایت از پژوهشگران معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری تدوین شده است.

*دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران، نویسندهٔ مسئول، m.nikmanesh@alzahra.ac.ir

**دانش‌آموختهٔ دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران، Javaheri_sepideh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۶/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۸/۹

دوفصلنامهٔ زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی، سال ۳۱، شمارهٔ۹۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۲۹۱-۳۱۰

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

A Critique of the Method of Compiling Lesson Excerpts for the Persian Prose Course: A case study of excerpts from *Tarikh-e-Bayhaqi*

Mahdi Nikmanesh*
Sepideh Javaheri**

Abstract

Curriculum planning has always been based on the needs, opportunities, and constraints of each academic discipline. Meanwhile, due to its indigenous roots and cultural significance, the field of Persian Language and Literature has long held a privileged position. Hence, compilation of instructional materials in accordance with established principles and rules is of significant importance in acquainting students of this discipline with classical and contemporary texts, whether in verse or prose. However, this undertaking is accompanied by constraints such as instructional time, compilation of content for pedagogic purposes, considerations related to assessment, and the like. In this research, six selected excerpts from *Tarikh-e-Bayhaqi*, which were compiled for pedagogic purposes, were analyzed and critiqued in terms of page layout, editing, and pedagogical aspects. The results of this analysis were presented in multiple tables for clarity. Through this study, the authors surveyed the structuring of the mentioned excerpts and explicated the principles and regulations of developing excerpts for pedagogic purposes.

Keywords: Principles of Excerpt Writing, Critique, Tarikh-e-Bayhaqi, Lesson Excerpt, Pedagogic Purpose

* Associate Professor in Persian Language and Literature of Alzahra Universita, Tehran, Iran, Corresponding author, *m.nikmanesh@alzahra.ac.ir*

** PhD holder in Persian Language and Literature of Alzahra University, Tehran, Iran, *Javaheri_sepideh@yahoo.com*

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

۱. مقدمه

حدود نودسال از تأسیس دانشگاه تهران که اولین دانشگاه در ایران است می‌گذرد. در این مدت، برنامه‌های درسی بارها تحت بازنگری قرار گرفته است. برنامه‌ریزی واحدهای درسی برای مقاطع مختلف تحصیلی همواره مبتنی بر نیازها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی است که دانشجویان هر رشته با آنها مواجهند.

دراین‌میان، رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی، به‌دلیل خاستگاه بومی و فرهنگی آن، از جایگاه خاصی برخوردار است. تدوین گزیده‌های درسی و ارائهٔ آنها نیز در ادامهٔ همین روند قرار دارد و حائز اهمیت بسیار است. بیشتر این گزیده‌ها در دورهٔ کارشناسی تدریس می‌شوند و دوره‌های تحصیلات تکمیلی همواره با متون اصلی و کامل سروکار دارند. در اهمیت گزیده‌نویسی و تهیهٔ گزیده‌های متون ادب فارسی همین بس که بدانیم دانشجویان این رشته در بدو ورود و در آغاز مطالعهٔ تخصصی، قرار است دیدی متناسب، کامل و مفید به هریک از متون ادبی بیابند. آشنایی اولیهٔ دانشجویان این رشته با متون، اغلب از طریق گزیده‌ها صورت می‌گیرد و همین اهمیت کار را بیش‌ازپیش روشن می‌کند.

ازسوی‌دیگر، محدودیت‌های نظام آموزشی از جمله محدودیت زمانی در برگزاری دوره‌های درسی، تعامل علمی دانشجویان با استادان و ضرورت آشنایی فراگیر و احاطهٔ دانشجویان به متون از مواردی است که بر محتوا، ساختار و به‌طورکلی هویت گزیده‌های درسی تأثیر می‌گذارد. نکتهٔ اساسی اینجا است که این گزیده‌ها چه ویژگی‌هایی دارند و آیا می‌توانند اهداف سرفصل‌های درسی را تأمین کنند، یا اینکه اغلب سلیقه‌ای و بدون توجه به فرآیند آموزش و ساختار دوره‌های آموزشی تدوین شده‌اند؟ اینها سؤالاتی است که نگارندگان مقاله درباب گزیده‌های درسی نثر و به‌طور خاص *تاریخ بیهقی* پاسخ خواهند گفت.

اگر در سه دههٔ گذشته گزیده‌های درسی بدون وجود هیچ شیوه‌نامه‌ای به بازار نشر عرضه شده‌اند، شاید ارائهٔ سرفصل جدید دروس مقطع کارشناسی زبان و ادبیات فارسی، نقطهٔ عطفی برای توجه خاص به این روند باشد. نوشتن گزیده‌های شتاب‌زده و بدون ساختار و هدف مشخص، نه‌تنها نیاز دانشجویان این رشته را برطرف نمی‌کند، بلکه می‌تواند به سردرگمی و یا حتی سرخوردگی دانشجویان منجر شود. گزیده‌ای که نتواند ویژگی‌های مهم ساختاری و محتوایی یک اثر را به دانشجو معرفی کند، تنها ثمره‌ای که در پی خواهد داشت، آشنایی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

ناکارآمد و پر از سوءبرداشت دانشجو با آن اثر خواهد بود و ازهمان آغاز مطالعه، دانشجو با ساختاری شکننده و متزلزل روبه‌رو خواهد شد. شاید زمان آن باشد که با نگاهی به کارهایی که در گذشته صورت گرفته و آسیب‌شناسی آنها، روشی منسجم برای تدوین گزیده‌های درسی ارائه شود، روشی که می‌تواند با توجه به ضرورت‌های هر دوره و اقتضائات آن، با پژوهش‌های کارشناسانهٔ دقیق، تکمیل شود.

۱. ۱. پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که گزیده‌های درسی چه ویژگی‌هایی باید داشته باشند؟ علاوه‌بر انتخاب عنوانی گویا برای گزیدهٔ درسی، شکل و ویژگی‌های ظاهری اثر، مانند تناسب رنگ و طرح جلد کتاب با موضوع، توضیح پشت جلد، قطع کتاب، انتخاب فونت مناسب، نیز تهیهٔ فهرستی گویا برای کتاب، و... در برقراری ارتباط با خواننده بسیار مؤثرند. توجه به فرآیند آموزشی، انتخاب هدف‌های رفتاری و تناسب آنها با ساختار و متن برگزیده، متناسب‌بودن محتوا با سرفصل درس، تناسب حجم با زمان آموزش در هر هفته و نیم‌سال تحصیلی و تهیهٔ واژه‌نامه و فهرست‌های پایانی نیز بسیار مهم‌اند.

۱. ۲. پیشینهٔ پژوهش

توجه خاص و انتقادی به گزیده‌های درسی چندان دغدغهٔ پژوهشگران نبوده است و مقاله‌های اندکی دراین‌باره منتشر شده‌اند. ازآن‌جمله می‌توان به مقالهٔ «گزیده‌نویسی؛ کاسته‌ها، بایسته‌ها» از محمدرضا سنگری (۱۳۸۵) اشاره کرد که در آن، نویسنده پس از ذکر تاریخچهٔ کوتاهی از گزیده‌نویسی و با مرور روش‌های گزیده‌نویسی درسی و نقایص آنها، ضرورت‌هایی را برای این مهم معرفی می‌کند. برای این‌کار، بخش‌های مختلف یک گزیده، از جمله مقدمه، متن، تعلیقات و... را جداگانه معرفی می‌کند و سپس تبیین می‌کند که در هر بخش به چه نکاتی باید توجه شود و چه مباحثی باید ذکر شود.

مقالهٔ دیگر «مقدمه‌ای بر ارزیابی گزیده‌های درسی» به‌قلم محمد غلامرضایی (۱۳۸۵) است. این‌کار نیز جستار کوتاهی است که با مرور گزیده‌های پیشین و دسته‌بندی آنها، بخش‌های مختلف یک گزیدهٔ خوب و محتویات ضروری هر بخش را معرفی می‌کند. مقالهٔ «آسیب‌شناسی شرح‌نویسی بر متون ادب فارسی» نوشتهٔ احمد رضی و زینب رفاهی‌بخش (۱۳۸۹) نیز تحقیق دیگری است که اگرچه دربارهٔ گزیده‌نویسی متون شعر فارسی انجام شده،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

بی‌تردید با اصل کار ما یعنی اهمیت گزیده‌نویسی و تلاش برای رسیدن به الگویی کارآمد برای گزیده‌های درسی دانشگاهی ارتباط دارد.

چکیده مقاله‌ای با عنوان «ضرورت رویکرد انتقادی در تدوین و تدریس متون شعری دانشگاهی» از نصرالله امامی (۱۳۹۲) در هفتمین همایش استادان زبان فارسی چاپ شده است. نویسنده در این مقاله، به مواردی از جمله گزینش از متون ساده‌تر به دشوارتر، توجه به سیر تاریخی تحول شعر فارسی، توجه به جنبه‌های محتوایی، تأکید بر ویژگی‌های زبانی، سبکی، و تحلیل‌های زیبایی‌شناختی، و اختصاص بخشی از متون نظم برای خودخوانی دانشجو توجه کرده است.

درمجموع، با توجه به این مقاله‌ها نکاتی را می‌توان دریافت: نخست اینکه، هر گزیده به مقدمه‌ای شامل و جامع نیاز دارد که هم اثر را در زمینهٔ محتوا و ساختار، چه ساختار منفرد و چه جایگاه آن نسبت به دیگر آثار، معرفی کند و هم روش گزینش و شرح را برای مخاطب روشن سازد. دوم اینکه متن گزیده باید نمایانندهٔ ویژگی‌های کلی اثر باشد و علاوه‌بر شمول بر همهٔ قسمت‌های متن، بتواند ساختار و انسجام خود را حفظ کند. سوم اینکه در شرح نباید به موارد بسیار ساده پرداخته شود یا نکات دشوار مغفول بماند.

پیشینهٔ کوتاه و مختصر در چنین زمینهٔ پژوهشی ازیک‌سو و گسترهٔ فراگیر مخاطبان آن ازسوی‌دیگر، ضرورت چنین بررسی و توجهی را روشن می‌کند.

۱. ۳. روش تحقیق و جامعهٔ آماری

روش تحقیق، توصیفی‌ـتحلیلی و ابزار آن کتابخانه‌ای است. درباب جامعهٔ آماری پژوهش باید گفت *تاریخ بیهقی* ازجمله متونی است که تاکنون گزیده‌های نسبتاً متعددی از آن فراهم آمده است. مشهورترین گزیده‌ها عبارت‌اند از:

گزیدهٔ تاریخ بیهقی (۱۳۷۳) از کمال اجتماعی جندقی؛ *بیهقی تصویرگر زمان* (۱۳۸۱) احسان اشراقی؛ *خزانهٔ حجت* (۱۳۸۳) سیداحمد حسینی کازرونی؛ حسنک *وزیر از تاریخ بیهقی* (۱۳۵۱) زهرا خانلری؛ *گزینهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۶۹) خلیل خطیب‌رهبر؛ *گزیدهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۵۱) محمد دبیرسیاقی؛ *برگزیدهٔ شرح تاریخ بیهقی* (۱۳۸۳) ولی‌الله درودیان؛ *گزیدهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۶۵) نرگس روان‌پور؛ *گزیدهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۵۶) یدالله شکری؛ *گزیدهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۸۲) غلامرضا عمرانی؛ *نبشتهٔ خواندنی، برگزیدهٔ تاریخ بیهقی* (۱۳۸۶) احمد غنی‌پور ملکشاه؛ *تاریخ بیهقی* (۱۳۶۸) رضا مصطفوی سبزواری؛ *دیبای خسروانی* (۱۳۷۳) محمدجعفر

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

یاحقی و مهدی سیدی؛ *دیبای زربفت* (۱۳۸۹) محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی (نیک‌منش، ۱۳۸۷: ۲۲-۲۴؛ رضی، ۱۳۸۷: ۲۲۷-۲۲۹).

گزیدهٔ نرگس روان‌پور پیشتر در مقاله‌ای نقد و بررسی شده است؛ ازهمین‌رو، برای بررسی انتخاب نشد. نویسندگان این مقاله در بخش سازگان کتاب، به معرفی ساختار کتاب، معیار انتخاب و گزینش بخش‌هایی از کتاب، و نقد نشانه‌گذاری پرداخته‌اند. سپس در قسمت سوم مقاله نکات دشوار و مبهم از نظر مؤلف را شرح داده‌اند (دبیران و برامکی، ۱۳۹۳: ۱۷-۳۳). برخی دیگر از گزیده‌ها به دلایلی مانند حجم اندک، غیردرسی‌بودن یا تألیف برای خوانندگان عام از چرخهٔ بررسی خارج شده‌اند؛ مانند دو گزیدهٔ زهرا خانلری و گزیدهٔ یدالله شکری که در مجموعه شاهکارهای ادبیات فارسی انتشارات امیرکبیر چاپ شده‌اند.

گزیده‌های درسی را می‌توان در شش سطحِ «مشخصات چاپ»، «شکل کتاب‌ها»، «ویرایش»، «فرآیند آموزشی»، «ساختار» و «محتوا» بررسی کرد. این شش سطح با زیرمجموعه‌های متنوع می‌توانند بستر مناسبی برای ایجاد نظرگاهی کلی به این متون فراهم سازند. در این مقاله شش گزیدهٔ ذیل بررسی شده‌اند:

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۱). *بیهقی تصویرگر زمان: گزیدهٔ تاریخ بیهقی*، به‌اهتمام احسان اشراقی، تهران: سخن.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۷). *دیبای خسروانی*، به‌کوشش محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، چاپ هشتم، تهران: جامی.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۷). *تاریخ بیهقی*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ هفدهم، تهران: سعدی/ مهتاب.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹). *تاریخ بیهقی*، انتخاب و توضیح: رضا مصطفوی سبزواری، چاپ دوم، تهران: پیام‌نور.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹). *گزیدهٔ تاریخ بیهقی*، به‌کوشش محمد دبیرسیاقی، چاپ ششم، تهران: علمی و فرهنگی.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹). *دیبای زربفت* (گزیدهٔ تاریخ بیهقی)، انتخاب و توضیح محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، تهران: سخن.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

۲. نقد و بررسی

۲. ۱. روش‌های چاپ

جز نوعی بازنویسی که برای مخاطب عام به زبان ساده نوشته می‌شود و البته در این مقاله موردنظر نیست، روش‌های متعددی برای گزیده‌نویسی دانشگاهی وجود دارد. از میان آنها، به‌اعتبار انتخاب نویسنده و انتخاب متن، به سه روش گزیده‌نویسی می‌توان اشاره کرد:

۲. ۱. ۱. زبده‌نویسی

در این روش، معمولاً از پژوهشگر برجسته‌ای که سال‌ها در زمینهٔ آن اثر کارهای پژوهشی برجسته‌ای انجام داده دعوت می‌شود تا کار طراحی گزیده و شرح آن را انجام دهد. در این روش به‌دلیل تسلط پژوهشگر، امکان انتخاب بهترین بخش‌های متن و سالم‌ترین و منقح‌ترین شرح بیشتر است. دراین‌زمینه می‌توان از *شاعر صبح: گزیدهٔ قصاید خاقانی* از ضیاءالدین سجادی یاد کرد.

۲. ۱. ۲. مجموعه‌نویسی

ناشرانی که این روش را برای ارائهٔ گزیده‌های درسی انتخاب می‌کنند، به ابعاد تبلیغی کار خود نیز توجه دارند. به‌این‌سبب، مجموعه‌ای از متون مختلف ادبی برای گزیده‌نویسی به افراد مختلف و گاهی به یک فرد سپرده می‌شود. طرح جلد، شیوهٔ گزینش، نوع شرح و... معمولاً یک نظام واحد دارد. ناشرانی چون «قطره» بارها به چاپ چنین مجموعه‌هایی دست زده‌اند.

در این نوع کار، روش کار و ساختار کتاب چندان برعهدهٔ گزینشگر نیست. یک الگوی واحد تبیین‌کنندهٔ ساختار، روش و حتی محتوای کتاب است که همگی کتاب‌های آن مجموعه را شامل می‌شود.

۲. ۱. ۳. سفارشی‌نویسی

اگر مرکزی سفارش کار را به پژوهشگر بدهد، کار شکل سفارشی به خود خواهد گرفت. در این رویه، اغلب براساس مخاطب و اهداف مرکز موردنظر، شیوهٔ کار متفاوت می‌شود. مثلاً درباب گزیده‌های دانشگاه پیام‌نور، توجه به این نکته ضروری است که دانشجو امکان حضور در کلاس را ندارد و گزیده‌ای که به او داده می‌شود، باید به‌قدر کافی گویا باشد تا نیازهای دانشجو را در غیاب استاد و نبودِ فرصت رفع اشکال برآورده کند. نیز مطالب به‌گونه‌ای دسته‌بندی شود که دانشجو بدون مراجعه به استاد به ارزشیابی خود بپردازد و به نقاط ضعف

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

خود پی ببرد. ویژگی‌های مخاطب و فرصت‌ها و ضرورت‌های او، تعیین‌کنندهٔ ویژگی‌های گزیده‌هایی است که سفارشی نوشته می‌شوند.

۲. ۲. مشخصات چاپ

منظور از مشخصات چاپ گزیده‌ها، نسخهٔ اساس در تهیهٔ گزیده، سال چاپ، تعداد چاپ و فاصلهٔ چاپ اول تا چاپ آخر، ناشر، کامل‌بودن مشخصات شناسنامه‌ای، کیفیت کاغذ و... است.

نکته‌ای که در همهٔ گزیده‌های بررسی‌شده جلب‌نظر می‌کند، در وهلهٔ نخست، نسخه‌ای است که اساس انتخاب متن گزیده‌ها قرار گرفته، که اغلب مصحَّح فیاض است؛ به‌استثنای *دیبای زربفت* که گزینشگران متن را براساس تصحیح خودشان گزینش کرده‌اند. گزیدهٔ پیام‌نور هم نام نسخهٔ اساس را به‌طورکلی ذکر نکرده است. استفاده از نسخه‌ای بااعتبار، یکی از ویژگی‌های مثبت گزیده‌های چهارگانهٔ دیگر به‌شمار می‌رود.

نکتهٔ فراگیری که در همهٔ گزیده‌ها به‌استثنای گزیدهٔ پیام‌نور دیده می‌شود، درج‌نشدن نام ویراستار در شناسنامهٔ کتاب است. گویا متن از نگاه ویراستار نگذشته است که اگر چنین باشد، ضعف کتاب محسوب می‌شود. به‌نظر می‌رسد درج نام ویراستار در شناسنامهٔ کار ضروری است. مسئله‌ای که نه‌تنها در گزیده‌های درسی، بلکه در بسیاری از کتاب‌ها دیگر نادیده گرفته می‌شود. اهمیت حضور ویراستار زمانی روشن می‌شود که به ایرادهای زبانی و محتوایی در متن برمی‌خوریم. در ادامهٔ مقاله به این موضوع خواهیم پرداخت.

ناشر تمام گزیده‌ها، به‌جز گزیدهٔ پیام‌نور، غیردانشگاهی است که مسئلهٔ قابل‌تأملی به‌نظر می‌رسد و مجال گسترده‌تری برای بحث می‌طلبد. ذکر این نکته ضروری است که هزینهٔ چاپ گزیده‌ها در انتشارات غیردانشگاهی بیشتر از ناشر دانشگاهی است؛ ازسوی‌دیگر، توزیع مناسب کتاب‌ها در کتاب‌فروشی‌ها و دردسترس‌بودن آنها در انتشارات غیردانشگاهی، گزینهٔ مهمی است که ناشران دانشگاهی در آن ضعیف‌اند.

کیفیت کاغذ نیز یکی از مسائلی است که شاید در وهلهٔ اول چندان مهم به‌نظر نرسد؛ اما زمانی به اهمیت کیفیت کاغذ پی می‌بریم که به این نکته توجه کنیم که کتاب‌های گزیده بیشتر به‌کار دانشجویان کارشناسی می‌آید و مطالب زیادی در حاشیهٔ آنها یادداشت می‌شود؛ بنابراین، بهتر است به کیفیت کاغذ توجه شود. گزیدهٔ احسان اشراقی از این نظر ضعیف است و به‌ویژه حاشیهٔ صفحات برای تحریر با مداد مناسب نیست.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

۲. ۳. شکل کتاب‌ها

در بررسی شکل کتاب، فاکتورهایی چون طرح رو و پشت جلد، عطف کتاب، نوع جلد، قطع، نوع و اندازهٔ فونت، فهرست، صفحه‌آرایی، پاراگراف‌بندی، پیش‌گفتار و... در نظر گرفته می‌شود.

طراحی جلد کتاب با توجه به محتوا و ملاحظات هنری و محتوایی صورت می‌گیرد، اما درباب کتاب‌هایی که ناشری درقالب مجموعه چاپ می‌کند، مسلماً تناسب طرح جلد با محتوا فدای شکل مجموعه‌ایِ کتاب می‌شود. هرچند مجموعه‌ای‌کردن کتاب، سبب شکل‌گیری یک سیاق واحد و روش خاص در کار می‌شود و تبلیغی برای ناشر به‌شمار می‌رود، درهرصورت نمی‌توان ایراد عدم تناسب محتوا با طرح جلد را نادیده گرفت. در گزیده‌های بررسی‌شده، فقط دیبای خسروانی درقالب مجموعه قرار نگرفته و طرح جلد مستقل دارد؛ ازاین‌رو، تناسب مقبولی بین طرح جلد و محتوا برقرار کرده است.

پشت جلد گزیده‌ها، مطابق سیاست ناشران، هریک به‌شکلی ارائه شده‌اند. در *گزیدهٔ پیام‌نور*، *دیبای زربفت*، گزیدهٔ احسان اشراقی و گزیدهٔ خلیل خطیب‌رهبر پشت جلد ساده است، اما بقیهٔ ناشرها پشت جلد را به توضیح دربارهٔ کتاب یا مجموعهٔ گزیده یا به معرفی کتاب‌های مرتبط ناشر اختصاص داده‌اند.

با توجه به گزیده‌بودن متون، حجم کمتر و قیمت پایین‌تر به نسبت متن کامل *تاریخ بیهقی* جلد شومیز برای کتاب‌ها انتخاب شده و هیچ‌یک گالینگور نیست. این‌ویژگی به سبُکی، ارزان‌قیمت‌بودن و طراحی آزادتر و ارزان‌تر جلد کمک کرده است. قطعاً با توجه به کاربرد درسی کتاب‌ها، قطع‌های وزیری و رقعی مورد توجه ناشران بوده‌اند.

نکتهٔ دیگری که دراین‌میان جلب‌نظر می‌کند، صفحه‌آرایی است که فقط در گزیدهٔ اشراقی تناسب حاشیهٔ صفحات رعایت نشده است. پاراگراف‌بندی نیز مقولهٔ مهم دیگری است که در این بخش مطرح می‌شود. ازآنجاکه پاراگراف‌بندی هم به محتوا و هم به اصول ویراستاری مربوط می‌شود و هم در شکل صفحات کتاب مؤثر است، ظرافت خاصی می‌طلبد. در یک نگاه کلی، پاراگراف‌های کوتاه‌تر رغبت بیشتری در مخاطب ایجاد می‌کنند و پاراگراف‌های طولانی اغلب خسته‌کننده‌اند. به‌جز *دیبای زربفت* و تا حدودی *دیبای خسروانی*، بقیهٔ گزیده‌ها پاراگراف‌های طولانی دارند. در گزیده‌ای چون گزیدهٔ دانشگاه پیام‌نور، پاراگراف‌ها بسیار طولانی‌اند که از نقاط ضعف این گزیده‌ها به‌شمار می‌رود.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

فهرست کتاب‌ها نیز از مواردی است که بسیار مهم به‌نظر می‌رسد؛ چراکه شمایی کلی از ساختار کتاب به‌دست می‌دهد و علاوه‌برآن دسترسی به مطالب را ساده‌تر می‌کند. این موضوع در تمام گزیده‌ها به‌صورت متناسب رعایت شده است. البته، در گزیدهٔ خطیب‌رهبر فهرست مختصر به‌نظر می‌رسد که به‌دلیل عنوان‌های اندکی است که به متن داده شده است.

نکتهٔ بعدی که از چشم نگارندگان دور نمانده، پیش‌گفتارهایی است که در ابتدای گزیده‌ها آمده است. پیش‌گفتار خوب باید حاوی اطلاعاتی باشد که مخاطب برای آشنایی با کتاب، روش کار، نوع شرح و... به آن نیازمند است. دراین‌باب *دیبای خسروانی* و *دیبای زربفت* به‌خوبی عمل کرده‌اند. تنها نقطهٔ ضعف در پیش‌گفتار *دیبای زربفت* آن است که از لوح فشردهٔ همراه کتاب سخنی در پیش‌گفتار به‌میان نیامده، درحالی‌که لوح فشرده، که ضمیمهٔ آموزشی کتاب است، باید در پیش‌گفتار موردتوجه قرار می‌گرفت.

۲. ٤. ویرایش

از جمله مراحل چاپ کتاب ویراستاری است. ویراستاری حرفه‌ای علمی و ادبی نقاط ضعفی را که از دید نویسنده و در اینجا گزینشگر دور مانده اصلاح می‌کند یا اغلاط تایپی و فاصله‌گذاری را تذکر می‌دهد. پیش‌ازاین، گفتیم که در اغلب کتاب‌های چاپ‌شده رسم بر این است که نام ویراستار ذکر نمی‌شود. اما در اینکه وجود ویراستار چقدر ضروری است همین بس که یک متن پرغلط اعتماد خواننده را سلب می‌کند و خواننده به‌جای تمرکز بر محتوای متن، با اغلاط کتاب درگیر می‌شود. حتی اگر شرح یک گزیده متقن و قوی باشد، اغلاط تایپی و فاصله‌گذاری در شکل کتاب تأثیر منفی می‌گذارد. دراین‌زمینه، تک‌تک گزیده‌ها بررسی شده‌اند.

گزیدهٔ دبیرسیاقی غلط‌های تایپی اندکی دارد؛ مثلاً در صفحهٔ ۲۳ مقدمه، سطر ۱۰ آمده است: «تا منتخبات بر مطالب گونان [گوناگون] مشتمل باشد»؛[1] اما در بقیهٔ گزیده‌ها غلط تایپی یا املایی مشاهده نشد.

نکتهٔ دیگر اغلاط فاصله‌گذاری است که در نوع خود بسیار مهم است. در نوشتار فارسی بین هردو واژه به‌اندازهٔ یک حرف فاصله می‌افتد و بین اجزای کلمات مرکب که جدا نوشته می‌شوند، در نوشتار رایانه‌ای و در نرم‌افزار واژه‌پرداز، یک نیم‌فاصله گذاشته می‌شود. در صورت رعایت‌نشدن فاصله‌گذاری کلمات، واژگان در نگاه نخست قابل خواندن نیستند و خواندن متن مشکل است. اگر این غلط فاصله‌گذاری در جایی اتفاق بیفتد که جمله خود تعقید معنایی دارد، به یکی از دشواری‌های عمده در درک مطلب منجر خواهد شد؛ درحالی‌که فاصله‌گذاری

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

یکی از اصول اولیهٔ نوشتار است. جز گزیدهٔ اشراقی و گزیدهٔ پیام‌نور، بقیهٔ گزیده‌ها اغلاط فاصله‌گذاری متعدد داشتند.[۲]

نکتهٔ دیگری که باید درباب گزیده‌های درسی در نظر گرفت، عناوینی است که به متن داده می‌شود. وقتی متن اصلی گزینش می‌شود و نوعی انسجام و تلفیق جدید بین بخش‌های مختلف ایجاد می‌شود، لازم است به متن عناوینی داده شود تا بخش‌های مختلف متن از یکدیگر تفکیک‌پذیر باشد؛ به‌ویژه اینکه این گزیده‌ها برای تدریس نوشته می‌شوند و کاربرد آموزشی دارند. در اغلب گزیده‌ها، عناوین متن سلیقهٔ خود گزینشگران است، اما گزیده‌های خطیب‌رهبر و پیام‌نور، علاوه‌بر دادن عنوان به متن، از عناوین متن اصلی *تاریخ بیهقی* نیز بهره برده‌اند. تمام این عناوین با متن تناسب دارند و می‌توان گفت به‌درستی انتخاب شده‌اند.

مسئلهٔ ویرایشی دیگر نشانه‌گذاری است که نقش بسیار مهمی در خواندن متن دارد. ویرگول و نقطه با مکث‌های کوتاه و بلند، علائم نقل قول، گیومه و... در خواندن متن مؤثرند. در زمینهٔ نشانه‌گذاری، گزیده‌های دبیرسیاقی، اشراقی و پیام‌نور به‌خوبی عمل کرده‌اند، اما در گزیده‌های دیگر اغلاط نشانه‌گذاری دیده می‌شود.[۳]

رسم‌الخط نیز یکی از نکاتی است که در بخش ویراستاری به آن توجه می‌شود. به‌طورکلی، رسم‌الخط تأثیر بسیار زیادی در فهم یا تغییر معنا و محتوای مطلب دارد که درباب متون کهن ظرافت بیشتری می‌طلبد و در اینجا مجال چندانی برای پرداختن به آن نیست. برخی بر این عقیده‌اند که رسم‌الخط کهن باید حفظ شود؛ چون با رواج جدانویسی، دانشجوی ادبیات دیگر نمی‌تواند متون کهن را با آن رسم‌الخط قدیم به‌درستی بخواند. برخی نیز چون برخی متولیان فرهنگستان، جدانویسی را ملاکی کلی برای اصلاح ناهنجاری‌ها و ناهماهنگی‌های خط فارسی می‌شمارند. به‌هرحال، ملاک ما در سنجش رسم‌الخط گزیده‌ها شیوهٔ جدانویسی فرهنگستان بوده و حتی اگر گزیده‌ای به این شیوه‌نامه پایبند نبوده، یکدستی و یکنواختی رسم‌الخط منظور محققان بوده است. دراین‌زمینه، *دیبای زربفت* و گزیدهٔ پیام‌نور تا حدودی به این شیوه توجه کرده‌اند که البته این توجه کامل نیست. دراین‌میان، نهایت اتصال در گزیدهٔ خطیب‌رهبر دیده می‌شود که «می» افعال مضارع و ماضی استمراری را در بسیاری از موارد به فعل متصل کرده یا «تو را» را به‌صورت «ترا» نوشته است که جای بحث و بررسی دارد. *دیبای خسروانی* آشفته‌تر عمل کرده و تلفیقی از سرهم‌نویسی و جدانویسی را به‌کار گرفته است؛ مثلاً قید «آنجا» را یک‌بار در صفحهٔ ۶۳، سطر ۹، جدا و یک‌بار در صفحهٔ ۸۰، سطر ۱۳ متصل نوشته است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

نکتهٔ دیگر روانی زبان است که البته در بخش شرح به آن پرداخته شده است. در اغلب گزیده‌ها، زبان متناسب با مخاطب انتخاب شده و در نتیجه زبان شرح روان‌تر و ساده‌تر از متن اصلی است. دراین‌میان، گزیدهٔ خطیب‌رهبر گاهی از زبان یا ساختار نحوی کهن‌تر و به دور از معیارهای زبان امروز بهره گرفته است؛ برای مثال، در صفحهٔ ۷۲، شرح شمارهٔ ۴ جملهٔ اصلی این است: «آنچه بزیادت جاه تو بازگردد بیابی». جمله‌ای که خطیب‌رهبر در بیان معنای این جمله می‌آورد این است: «آنچه افزایش رتبهٔ ترا سبب شود خواهی یافت» که ساختار زبان معیار امروزی را ندارد.

مأخذنویسی‌های درون‌متنی و برون‌متنی از جمله مواردی هستند که دانشجو را با فضای کلی کتاب، ساختارهای مشابه جملات کتاب، کاربردهای متنوع یک واژه در همان متن یا متون مشابه آشنا می‌کنند. *دیبای خسروانی* و گزیدهٔ اشراقی بیش‌از دیگر گزیده‌ها به این موضوع توجه کرده‌اند. اما بیشترین ارجاع به متون مشابه را خطیب‌رهبر در گزیده‌اش آورده است.

درباب ضمایم کتاب‌ها نیز *دیبای خسروانی* از بقیه قوی‌تر است و چهار نقشه در انتهای کتاب دارد که یادگیری را برای دانشجو آسان می‌کند.

۲. ۵. فرآیند آموزشی

نخستین و مهم‌ترین مخاطبان متن گزیده دانشجویانی هستند که در فرآیند آموزش از طریق گزیدهٔ کتاب با متن اصلی آشنا می‌شوند؛ بنابراین، نوع نگاه گزینشگر تأثیر بسیاری در دنبال‌کردن رویهٔ خاص آموزشی در مراحل مختلف انجام کار دارد. نوشتن شرحی منطقی و متناسب و صحیح، دادن عناوین فرعی به متن، استفاده از نمایه‌های گوناگون برای مراجعهٔ راحت‌تر به اصطلاحات و نام‌ها، وجود نقشه، عکس، نمودار یا سی‌دی، برخی از عواملی هستند که می‌توانند یک گزیده را به متن آموزشی تبدیل کنند. طرح فعالیت‌های جانبی خاص برای دانشجویان نیز فرصتی است که دانش آنان را محک می‌زند و آنها را با منابع متعدد دیگر آشنا می‌کند و روحیهٔ پژوهش را در وجودشان تقویت می‌کند.

در میان گزیده‌های یادشده، مؤلف گزیدهٔ پیام‌نور به‌دلیل کارکرد خاصش و هدفی که دنبال می‌کند، بیش‌از گزیده‌های دیگر به وجه آموزشی کتاب اهمیت داده است. قراردادن اهداف رفتاری در ابتدای هر درس، طرح انواع خودآزمایی و پرسش و... در انتهای درس و شرح نسبتاً کامل آن، جنبهٔ آموزشی آن را پررنگ‌تر کرده است. البته، این بدان‌معنا نیست که

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

تمام این بخش‌ها با دقت تمام و بدون عیب و نقص ارائه شده‌اند. نقد و بررسی هریک از این بخش‌ها مجال جداگانه‌ای می‌طلبد که در اینجا میسر نیست.

گزیدهٔ دبیرسیاقی در انتهای کتاب فهرست اعلام و جای‌ها، معنای آیات و عبارات عربی و معنای واژگان را در قالب واژه‌نامه ذکر کرده است. تنها بُعد آموزشی این گزیده همین بخش است و جنبهٔ آموزش‌محور دیگری در آن دیده نمی‌شود. *دیبای خسروانی*، علاوه‌بر تعلیقات، نقشه‌ای نیز ضمیمه دارد که به یادگیری بهتر متن و مکان‌یابی تاریخی جای‌ها کمک می‌کند. در *دیبای زربفت*، لوح فشرده‌ای ضمیمهٔ کتاب آمده است که متن گزیده در آن روخوانی شده است. این روخوانی در جای خود بسیار ارزشمند است و شیوهٔ صحیح تلفظ واژگان را در اختیار دانشجویان قرار می‌دهد و درعین‌حال فرصتی در اختیار دانشجویان نابینا می‌گذارد که بتوانند با دردسر کمتری متن را مطالعه کنند.

تنها بعد آموزشی گزیدهٔ اشراقی شرح متن است. همین‌کار در گزیدهٔ خطیب‌رهبر هم انجام شده است؛ البته، رویکرد این‌دو شرح متفاوت است.

نکتهٔ دیگری که باید در اینجا مورد توجه قرار گیرد، تناسب محتوا با سرفصل ابلاغی درس است که وزارت علوم برای دانشگاه‌ها تهیه کرده است. دراین‌زمینه، همهٔ گزیده‌ها براساس سرفصل، توضیحی دربارهٔ ابوالفضل بیهقی و تاریخ او ارائه داده‌اند و هریک با نگاهی خاص، بخش‌هایی از متن را به‌صورت یک گزیدهٔ کوچک ارائه کرده است. معرفی بیهقی و تاریخ او در برخی گزیده‌ها مبسوط و مفصل (*دیبای زربفت* و گزیدهٔ دبیرسیاقی) و در برخی مختصر است (گزیدهٔ خطیب‌رهبر).

نکتهٔ مهم دیگر تناسب حجم کتاب با تعداد جلسات آموزشی است. تقریباً همهٔ گزیده‌ها این تناسب را در نظر داشته‌اند. در گزیدهٔ پیام‌نور دسته‌بندی‌ها ریزتر و دقیق‌ترند و در گزیدهٔ خطیب‌رهبر این دسته‌بندی دیده نمی‌شود.

۲. ۶. ساختار کتاب‌ها

یکی از مهم‌ترین نکاتی که در ساختار کتاب‌ها باید به آن توجه کرد نوع نگاه گزینشگر، هم در انتخاب متن، هم در توضیحات و هم در صورت وجود، در خودآزمایی‌ها است. علاوه‌براینکه این نگاه باید در تمام این بخش‌ها اهداف آموزشی کتاب را تأمین کند، بایسته است که تناسب و هماهنگی بخش‌ها رعایت شود؛ برای مثال، نگرش دستوری شارح، خودآزمایی‌های مرتبط با این زمینه را می‌طلبد و... .

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

در گزیدهٔ دبیرسیاقی، بنا به اذعان خود گزینشگر، بیشترین توجه به بعد روایی تاریخ بیهقی بوده است. درواقع، در این نگاه، بیشترین تلاش برای ایجاد خط روایی و تاریخی در کل مطالب کتاب است. البته، در شرح، علاوه‌بر مسائل واژگانی، به ابعاد تاریخی و اجتماعی هم توجه شده و برخی ابهام‌ها در ارجاع ضمایر برای مخاطب برطرف شده است. مؤلفان *دیبای زربفت* در گزینش، مسائل تاریخی را بیش‌ازهرچیزی مورد توجه قرار داده و در شرح، به ابهام‌های واژگانی، جملات، اصطلاح‌ها، نام‌های تاریخی و جغرافیایی و اعلام توجه کرده است. *دیبای زربفت* شیوهٔ متفاوتی در گزینش دارد. در این گزیده، تلاش گزینشگران بر فراگیری متن بوده و سعی شده است از سراسر متن بخش‌هایی انتخاب شود. در شرح نیز توجه به توضیح واژه‌های دشوار، مکان‌های جغرافیایی و تاریخی و نیز توضیح برخی جملات بوده است.

گزیدهٔ اشراقی در انتخاب متن، رویکرد تاریخی دارد و در شرح به ابهام‌ها و دشواری‌های واژگانی و جمله‌بندی توجه کرده است. گزیدهٔ خطیب‌رهبر ملاک خاصی در گزینش ندارد یا دست‌کم این‌طور به‌نظر می‌رسد. در شرح نیز به مسائل واژگانی و ادبی توجه شده است.

در گزیدهٔ پیام‌نور ناهماهنگی خاصی دیده می‌شود. در هدف‌های رفتاری، توجه بیشتر به مباحث دستوری و واژگانی است. در گزینش متن، به فراگیری بیشتر از هر مسئلهٔ دیگری توجه شده است. توضیحات رویکرد واژگانی و ادبی دارند و رویکرد خودآزمایی‌ها ادبی است. در این گزیده، ضرورت هماهنگی بیشتر بین اجزای متعدد هر درس احساس می‌شود.

کیفیت فصل‌بندی نیز در هریک از گزیده‌ها متفاوت است. در گزیده‌های دبیرسیاقی و اشراقی هر عنوان یک فصل در نظر گرفته شده است. مؤلفان *دیبای خسروانی* فصل‌بندی را براساس سیر تاریخی و روایی انجام داده‌اند و در *دیبای زربفت* به فصل‌بندی براساس عناوین مجلدات پرداخته‌اند. در گزیدهٔ خطیب‌رهبر فصل‌بندی خاصی دیده نمی‌شود، اما گزیدهٔ پیام‌نور از دو فصل مجزا تشکیل شده است. فصل نخست به معرفی بیهقی و تاریخش پرداخته و فصل دوم در گفتارهای متعدد بخش‌هایی از متن را آورده است.

نکتهٔ دیگری که باید به آن توجه کرد، پیوستگی مطالب است. دانشجو باید حس کند یک متن پیوسته و واحد را می‌خواند و نه تکه‌های متعددی از یک متن. در گزیدهٔ دبیرسیاقی، ازآنجاکه بنا بر انتخاب روایت‌های گوناگون بوده، این اتصال چندان قوی نیست. در میان گزیده‌های بررسی‌شده، *دیبای خسروانی* به‌دلیل درنظرگرفتن سیر تاریخی، بهتر از دیگر گزیده‌ها این اتصال را به‌وجود آورده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

۲. ۷. محتوا

یکی از بخش‌های موردتوجه در گزیده‌ها محتوای مقدمه یا پیش‌گفتار است. پیش‌گفتار مناسب می‌تواند دیدی کلی دربارهٔ متن، پیشینهٔ کار و... به ما بدهد. گزیدهٔ دبیرسیاقی ابتدا محتوای مقدمه را به‌طورکلی بیان کرده و سپس به طرح مسئله و توضیح دربارهٔ ضرورت مطالعهٔ تاریخ بیهقی پرداخته است. از منابع متعددی در مقدمه و همین‌طور در شرح استفاده شده که نویسنده آنها را معرفی کرده است. گزینشگر کلیهٔ این منابع را در سرآغاز معرفی کرده است. در ادامه، تفاوت کار با دیگر گزیده‌های مشابه این متن طرح شده که توجه بیشتر به بخش‌های توصیفی، انعکاس مسائل اجتماعی و آداب‌ورسوم زمان نویسنده است. در مقدمه دربارهٔ پیشینه و کارهای قبلی انجام‌شده سخنی به‌میان نیامده است.

مؤلفان *دیبای خسروانی* در ابتدای مقدمه محتوای کلی کتاب را ذکر کرده‌اند. پیشینهٔ نسبتاً خوب و کاملی از کار ارائه شده و سپس به تفاوت کار با گزیده‌های مشابه پرداخته شده و توجه خاص گزینشگران به اعلام و نام جای‌ها است. در *دیبای زربفت* هم به‌همین‌شکل عمل شده است.

مؤلف گزیدهٔ اشراقی ابتدا به بیان محتوای مقدمه پرداخته و سپس پیشینهٔ کار را به‌دقت ذکر کرده است. گزینشگر تفاوت کار خود را با گزیده‌های مشابه، توجه به بعد تاریخی متن دانسته است. مقدمه در گزیدهٔ خطیب‌رهبر بسیار مختصر و ضعیف است.

در گزیدهٔ دبیرسیاقی از توضیح برخی موارد دشوار صرف‌نظر شده است. شرح با اینکه خوب است کامل نیست. از برخی موارد نیازمند شرح چشم‌پوشی شده است که در جای خود ویژگی مثبتی به‌شمار می‌رود؛ چون دانشجو را از حضور در کلاس و توضیحات استاد بی‌نیاز نکرده است. توضیحات در سطح جمله است؛ اما در پایان کتاب، یک واژه‌نامه هم آمده است. در جای‌جای شرح، اعلام و جای‌ها با نگاه تاریخی توضیح داده شده‌اند. موارد بسیار اندکی شرح شده‌اند. در عوض در انتهای کتاب، معرفی اعلام و جای‌ها، معنای آیات و عبارات عربی و واژه‌نامه گنجانده شده است. در شرح به متون مشابه استناد نشده، اما گزینشگر در مقدمه به استفاده از منابع دیگر برای شرح اذعان کرده است.

دیبای خسروانی در شرح گزینشی عمل کرده و به واژگان دشوار توجه دارد. شرح مناسب و نسبتاً دقیقی است. رویکرد شرح دستوری، واژگانی و تاریخی است. در شرح، به متون دیگری مثل *تاریخ یمینی*، *تاریخ سیستان* و متون مشابه استناد شده و اصطلاحات و نام‌ها و... با استناد به منابع دیگر توضیح داده شده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

دیبای زربفت تمام واژگان و جملات دشوار را شرح داده و جایی برای توضیح استاد و مشارکت دانشجو باقی نگذاشته و توضیحات اضافی زیاد دارد. شرح غالباً مربوط به واژه است و درباب عبارات کنایی و عربی توضیح داده و به‌ندرت سراغ جمله رفته است. توضیحات دانشجو را کاملاً قانع می‌کند و البته بیش‌از دادن دید تاریخی، به معنای واژگانی توجه ویژه دارد. در شرح، به متن دیگری استشهاد نشده و تنها استناد به بخش‌های دیگر خود کتاب است.

شرح در گزیدهٔ اشراقی گزینشی است و شارح از توضیح بسیاری موارد چشم‌پوشی کرده است. شرح بیشتر در سطح جمله و با نگاه تاریخی و ادبی صورت گرفته است و البته دانشجو را از حضور استاد بی‌نیاز نمی‌کند. با توجه به فهرست مآخذ، از متون دیگر برای شرح استفاده شده، اما در شرح به آنها استناد نشده است؛ در عوض، به حواشی مصحح، لغتنامهٔ دهخدا و... استنادهای متعدد دارد.

در گزیدهٔ خطیب‌رهبر، برخی از نکات متن توضیح داده نشده‌اند. شرح بیشتر بعد دستوری دارد و در درجهٔ دوم به رفع دشواری‌های معنایی می‌پردازد. بیان معنا هم در سطح واژه و هم جمله صورت گرفته است. به دواوین برخی از شعرا و نیز شروح دیگر *تاریخ بیهقی* استشهاد شده است.

شرح گزیدهٔ پیام‌نور، با توجه به خودخوان بودن دروس، بسیار کامل است، اما چندان قوی و یکدست نیست. نگاه شارح دستوری و ادبی است. در موارد اندکی برای توضیح معنای واژگان به متون دیگر و در مواردی به قرآن استناد شده است. خودآزمایی‌ها گاهی بسیار بی‌معناست. برای نمونه می‌توان به صفحهٔ ۹۰، خودآزمایی ۱۹ اشاره کرد: «شرایط»، جمع چه کلمه‌ای است؟ یا خودآزمایی ۲۰ همین صفحه: کدام یک از انواع ترکیبات زیر در *تاریخ بیهقی* بیشتر به کار رفته است؟ کامگاری/ زشت‌گونه/ درگاه/ سرایچه.

۳. نتیجه‌گیری

هدف مقالهٔ حاضر پیکره‌بندی و نشان‌دادن شیوهٔ گزینش و تدوین گزیده‌های درسی ـاعم از نظم یا نثرـ بود که با بررسی و نقد شش گزیده از *تاریخ بیهقی*، که با هدف آموزشی تهیه شده بودند، صورت گرفت. یافته‌ها نشان داد که گزینشگر علاوه‌بر آشنایی کامل با اصل متن و اشراف بر منابع اصلی و فرعی مرتبط با درس و سرفصل و نیز داشتن تجربهٔ کافی تدریس عملی و بحث و گفت‌وگو با دانشجویان، باید شکل مناسب متن، ویراستاری دقیق و صبغهٔ

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

آموزشی را در نظر بگیرد. نتیجهٔ بررسی مبیّن اهمیت عوامل ذیل برای تدوین گزیده‌های درسی است:

انتخاب عنوانی گویا برای گزیدهٔ درسی، تناسب رنگ و طرح جلد کتاب با موضوع، توضیح پشت جلد، انتخاب قطع کتاب، و هرآنچه در حوزهٔ شکل می‌تواند ارتباط بهتر با خواننده را میسر سازد.

اهمیت انتخاب قلم، اندازهٔ قلم، فاصلهٔ سطرها، پاراگراف‌بندی، و نیز تهیهٔ فهرستی گویا برای کتاب، پیش‌گفتار برای آشناکردن خواننده با محتوا، شیوهٔ شرح، و علایم اختصاری نیز در مقاله روشن شد.

ویرایش امروزه برای هر کتابی لازم است؛ به‌ویژه اگر قرار باشد کتابی آموزشی، آن‌هم برای دانشجویان ادبیات فارسی، تهیه و تدوین شود. فاصله‌گذاری، رفع غلط‌های تایپی، نشانه‌گذاری، روانی متن، مأخذنویسی درون‌متنی و پایانی، استفادهٔ صحیح از ظرفیت مقدمهٔ کتاب یا فصل‌ها، یادداشت‌ها، معادل‌نویسی لاتین، جدول‌ها و نمودارها و... باید به‌دقت رعایت شود.

توجه به فرآیند آموزشی در گزیده‌های درسی اصلی‌ترین نکته به‌شمار می‌رود. انتخاب هدف‌های رفتاری و تناسب آنها با ساختار و متن گزیده، تناسب محتوا با سرفصل درس، تناسب حجم با زمان آموزشی در هر هفته و نیم‌سال تحصیلی، تناسب زبان شارح با مخاطب، تناسب توضیحات، استفاده از لوح فشرده، نمونهٔ ارزشیابی پایانی برای هر درس یا در پایان کتاب، تهیهٔ واژه‌نامه و فهرست‌های پایانی، نوع نگاه شارح به شرح، اعم از معنی‌کردن واژه‌ها، ریشه‌شناسی، وجوه ادبی و زیبایی‌شناختی، توضیحات فرامتنی و تاریخی، و... نیز باید در نظر گرفته شود.

پی‌نوشت

۱. در *دیبای زربفت*، صفحهٔ ۲۸۹ در بخش توضیحات، در شرحِ «به دست بستد» چند غلط تایپی دیده می‌شود: «یعین [یعنی] خواجه آنقدر به امیر نزدیک شد که انگشتری را از دست وی گرفت». در صفحهٔ ۲۹۱ به‌جای «غلتیدن» «غلطیدن» نوشته شده است.

۲. در گزیدهٔ دبیرسیاقی اغلاط فاصله‌گذاری بسیار زیاد است. از جمله در موارد زیر:

ص ۳۶، س ۶: محمودبن سبکتگین را فرمان‌چنان‌است...؛ همان، س ۱۱: وبردست راست‌باغ حوضی است؛ ص۷۳ س ۱: خواجه احمد را بگوی که حال‌حسنک بر تو پوشیده نیست.

به‌نظر می‌رسد اغلاط فاصله‌گذاری این گزیده سیاست ناشر برای کاهش حجم کتاب باشد؛ چراکه در جای‌جای کتاب، در بین واژگان، به‌جای فاصله از نیم‌فاصله استفاده شده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

در *دیبای خسروانی*، اغلاطی از این قبیل دیده می‌شود: ص ۶۴، س ۱۰: کوتوال راگفته بود...؛ ص۶۷، س ۲۱: چند حاجب باکلاه سیاه و باکمربند در پیش...؛ ص ۸۱، س ۱۲: این چنین مرداری و نیم کافری بر من استخفاف می‌کند... که باید برای واژگان مرکب «این چنین» و «نیم کافر»، به‌جای فاصله از نیم‌فاصله بهره می‌گرفت.

در ویراستاری *دیبای زربفت*، نوعی شتاب‌زدگی دیده می‌شود. مشاهدهٔ اغلاط فاصله‌گذاری این گزیده چندان نیازمند تأمل نیست. برای نمونه به موارد زیر توجه کنید: ص ۲۱۸، س ۱۵: ایشان راعمودهای انگیخته از تخت استوار کرده...؛ ص ۲۱۹، س ۱: روز سه‌شنبه بیست و یکم شعبان،و تاج بر زبر کلاهش بود بداشته و قبا پوشیده...؛ ص ۲۲۰، س ۲۱: و چون به خصمان رسیدم جریده بودند و کار را ساخته و از بنه‌دل فارغ کرده؛ ص ۲۸۰ توضیحات: در ساعت: فوراً، آناً ،بلافاصله. در دو مورد از موارد مذکور، پس از ویرگول، باید یک فاصله گذاشته می‌شد که رعایت نشده است.

در گزیدهٔ خطیب‌رهبر، آشفتگی ویرایشی بسیار دیده می‌شود. نمونه‌های ذیل، برخی از این مواردند: ص ۷، س ۶: بوبکر حصیری ومنگیتراگ برین جمله برفتند؛ ص ۲۰، س ۶: در دیگر تواریخ ... شمه‌یی بیش یاد نکرده‌اند، اما من چون این کارپیش گرفتم، میخواهم که داد این تاریخ بتمامی بدهم؛ ص ۷۲، س ۲: توبه نندنه بازرو؛ ص ۷۲، س ۹: بوسهل زوزنی بود درآن میانه؛ ص ۷۲، س ۱۲: پدریان ومحمودیان برآن بسنده کرده بودند

۳. در گزیدهٔ *دیبای خسروانی* صفحهٔ ۶۴، سطر ۱۱ آمده است: حاجب کدخدای خویش را نزدیک وی فرستاد. روشن است که گذاشتن ویرگول پس از واژهٔ حاجب می‌تواند در درست خواندن متن مؤثر باشد.

دیبای زربفت: ص ۸۷: و از هرات نامهٔ توقیع رفته بود./ به جای: و از هرات، نامهٔ...؛ ص ۲۱۹، س ۱۶: و روز چهارشنبه چهاردهم این ماه امیر تا نزدیک نماز پیشین نشسته بود؛ به جای: و روز چهارشنبه چهاردهم این ماه، امیر تا نزدیک نماز...؛ در گزیدهٔ خطیب‌رهبر نشانه‌گذاری‌ها بسیار مشکل دارد. علامت «:» در بسیاری از موارد نقل قول حذف شده است. به‌جای نقطه در پایان جملات مستقل ویرگول استفاده شده است: ص ۷۲، س آخر: بوسهل را گفته بود «من پیر شدم...»/ (پس از فعل گفته بود، استفاده از علامت نقل قول ضروری است)؛ ص ۷۳، س ۶: امروز ... کارهای ملک یکرویه شد، اکنون بهتر و نیکوتر این کار بسر بری. (جملهٔ نخست به پایان رسیده و به‌جای نقطه باید از ویرگول استفاده می‌شد.

منابع

امامی، نصرالله (۱۳۹۲). ضرورت رویکرد انتقادی در تدوین و تدریس متون شعری دانشگاهی. چکیده مقاله‌های هفتمین گردهمایی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی. کتاب الکترونیک.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۷۲). حسنک *وزیر از تاریخ بیهقی*. به‌کوشش زهرا خانلری (کیا). چاپ سیزدهم. تهران: امیرکبیر.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۱). *بیهقی تصویرگر زمان: گزیدهٔ تاریخ بیهقی*. به‌اهتمام احسان اشراقی. تهران: سخن.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۷الف). *تاریخ بیهقی*. به‌کوشش خلیل خطیب‌رهبر. چاپ هفدهم. تهران: سعدی/ مهتاب.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۷ب). *دیبای خسروانی*. به‌کوشش محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. چاپ هشتم. تهران: جامی.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹الف). *تاریخ بیهقی*. انتخاب و توضیح رضا مصطفوی سبزواری. چاپ دوم. تهران: پیام‌نور.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹ب). *دیبای زربفت* (گزیدهٔ تاریخ بیهقی). انتخاب و توضیح محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. تهران: سخن.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۹ج). *گزیدهٔ تاریخ بیهقی*. به‌کوشش محمد دبیرسیاقی. چاپ ششم. تهران: علمی و فرهنگی.

بیهقی، ابوالفضل (۱۳۹۰). *گزیدهٔ تاریخ بیهقی*. یدالله شکری. چاپ چهارم. تهران: امیرکبیر.

بیهقی، ابوالفضل (۱۴۰۱). *گزیدهٔ تاریخ بیهقی*. انتخاب و شرح نرگس روان‌پور. چاپ بیست‌وسوم. تهران: قطره.

دبیران، حکیمه؛ برامکی، اعظم (۱۳۹۳). نقد کتاب گزیدهٔ تاریخ بیهقی. *پژوهش‌نامهٔ انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال چهاردهم. شمارهٔ ۱: ۱۷-۳۳.

رضی، احمد (۱۳۸۷). *بیهقی‌پژوهی در ایران*. گزارش توصیفی کتاب‌ها، مقاله‌ها، و پایان‌نامه‌ها. رشت: حق‌شناس.

رضی، احمد؛ رفاهی‌بخش، زینب (۱۳۸۹). آسیب‌شناسی شرح‌نویسی بر متون ادب فارسی. *جستارهای ادبی*: ۱۴۳-۱۶۸.

سنگری، محمدرضا (۱۳۸۵). گزیده‌نویسی، کاسته‌ها، بایسته‌ها. *نامهٔ علوم انسانی*: شمارهٔ ۱۴: ۴۵-۵۶.

غلامرضایی، محمد (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر ارزیابی گزیده‌های درسی*. *نامهٔ علوم انسانی*: شمارهٔ ۱۴: ۷-۱۰.

نیک‌منش، مهدی (۱۳۸۷). *کتابشناسی ابوالفضل بیهقی*. تهران: طراوت.

References in Persian

Emāmi, Nasrullāh (2012). Necessity of a critical approach in compiling and teaching academic poetic texts. Abstract of the papers of the 7th gathering of Persian language and literature researches, (electronic book). [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (1993). *Excerpt from Beyhaqi's History*, by Zahrā Khānlari (Kiā), 13th edition, Tehrān: Amirkabir. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2002). *Beyhaqi, illustrator of time*: by Ehsān Eshrāghi, Tehrān: Sokhan. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2008A). *Beyhaqi's History*, by Khalil Khatib-Rahbar, Tehrān: Sa`di & Mahtab. [In Persian]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2008B). *Dibā-ye Khosravāni*, by M.J Yāhaghi and M. Sayyedi, Tehrān: Jāmi. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2010A). *Beyhaqi's History*, by Rezā Mostafavi Sabzevāri, Tehrān: Payām-e Nour University. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2010B). *Dibā-ye Zarbāft, Excerpt from Beyhaqi's History*, by M.J. Yāhaghi and M. Sayyedi, Tehrān: Sokhan. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2010C). *Excerpt from Beyhaqi's History*, by Mohammad Dabir-Siāghi, Tehrān: Elmi-Farhangi. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2011). *Excerpt from Beyhaqi's History*, by Yadullāh Shokri, 4th edition, Tehrān: Amirkabir. [In Persian]

Beyhaqi, Abou Al-Fazl (2022). *Excerpt from Beyhaqi's History*, by Narges Ravānpour, edit 23, Tehrān: Qatreh. [In Persian]

Dabirān, Hakimeh; Barāmaki, Azam (2014). Criticism of selective book of Beyhaghi's History, *Critical studies in texts and programs of human*, Research Institute of humanities and cultural Studies. [In Persian]

Gholām Rezāee, Mohammad (2006). An Introduction to the evaluation of educational excerpts, *Nāme-ye Oloom-e ensāni*, Vol.14, Pp.7-10. [In Persian]

Nikmanesh, Mahdi (2008). *Bibliographi of Abou Al-Fazl Beyhaqi*, Tehrān: Tarāvat [In Persian]

Razi, Ahmad (2008). *Research on Beyhaqi in Iran*, Rasht: Haghshenās. [In Persian]

Razi, Ahmad; Refāhibakhsh, Zeynab (2010). Pathology of annotating texts. *Literary Studies*, Pp. 143-168. [In Persian]

Sangari, Mohammad Rezā (2006). Excerpts, deficiencies, necessities, *Nāme-ye Oloom-e ensāni*, Vol.14, Pp. 45-56. [In Persian]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

[DOI: 10.61186/jpll.31.95.291]